

FELSEFE DÜNYASI

2010/1 Sayı: 51 YILDA İKİ KEZ YAYIMLANIR ISSN 1301-0875

Sahibi

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Necati ÖNER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Ahmet İNAM

Yazı Kurulu

Prof. Dr. Necati ÖNER
Prof. Dr. Ahmet İNAM
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR
Prof. Dr. İsmail KÖZ
Doç. Dr. Erdal CENGİZ
Yard. Doç. Dr. Fulya BAYRAKTAR

Felsefe Dünyası Hakemli Bir Dergidir.

Felsefe Dünyası 2004 yılından itibaren PHILOSOPHER'S
INDEX ve TUBİTAK/ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Yazışma ADRESİ

P.K 21 Yenışehir/Ankara
Tel & Fax: 0 312 231 54 40

20.00 (KDV Dahil)

Banka Hesap No: Vakıf Bank Kızılay şubesi: 00158007288336451

Dizgi ve Baskı

Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
Alınteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11 YeniMahalle/ANKARA
Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

BİR İDEAL DİL PROJESİ OLARAK CHARACTERISTICA UNIVERSALIS

Atakan ALTINÖRS*

Düşünce tarihinin çeşitli dönemlerinde rastlanan ideal dil¹ geliştirme projelerinden biri olan Leibniz'in *characteristica universalis* tasavvuru, bu yazımın konusunu oluşturmaktadır. Bu konu çerçevesinde, öncelikle Leibniz'in ideal dil tasavvurunun tarihî arka planını açıklamaya gayret edeceğiz. Ardından, Leibniz'in bu amaç doğrultusundaki çalışmalarının ana eksenini belirlemeyi deneyeceğiz. Sonuçta, Leibniz'in "sembolik bilgi" ve "kör düşünce" [*cogitatio caeca*] hakkındaki mülâhazalarıyla ilişkilendirmek suretiyle, ideal dil anlayışını değerlendirmeye çalışacağız.

Yeniçağ'da çok sayıda filozofun benimsediği ideal bir dil tasavvurunun fikrî tohumu, Descartes tarafından atılmıştır. Rahip Marin Mersenne ile 1629 yılındaki mektuplaşmasında Descartes, Des Vallées adındaki kişinin "kusursuz dil" düşüncesi üzerine şu değerlendirmede bulunur:

"Ben böyle bir dilin mümkün olduğuna ve bu dile imkân verecek bilimin keşfedileceğine inanıyorum; bu dil aracılığıyla köylüler, hakikate filozofların şu anda yaptığından daha iyi hükmedecektir. Ancak söz konusu dilin kullanıldığını görmeyi asla umut etmeyiniz; bu dil, eşyanın düzeninde büyük değişiklikleri gerektirir ve evvelâ bütün dünyanın bir yeryüzü cenneti olmasını icap ettirir."²

* Öğr. Gör. Dr., Galatasaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

¹ Umberto Eco, Fransızca'ya *la Recherche de la Langue Parfaite dans la Culture Européenne* başlığıyla çevrilmiş eserinde, "kusursuz dil" ve "evrensel dil" kavramları arasında yerinde bir ayrım yapar. Eco söz konusu ayrımında, eşyanın tabiatını yansıtma vasfını haiz olduğu varsayılan dilleri "kusursuz dil", herkesin konuşabileceği bir dil tasavvurunu ise "evrensel dil" olarak kavramlaştırır (s. 93). Zira Eco'ya göre bir kusursuz dil evrensel ölçekte iletişime uygun olmayabileceği gibi, bir evrensel dil de eşyanın tabiatını yansıtmayabilir. Biz ise makalemizde Leibniz'in "evrensel karakteristik" projesine, tabii dillerin yol açtığını düşündüğü muhakeme hatalarının uzağında, emin ve süratlice görüsz/kör muhakemeler icra etmeye yarayacak bir "ideal dil" projesi olarak yaklaşmayı deneyeceğiz. Nef'in de belirttiği gibi Leibniz'in dil projesi, aynı zamanda hem "rasyonellik", hem "yapaylık", hem de "evrensellik" boyutlarını ihtiva eder (Frédéric Nef, *Leibniz et le Langage*, s. 35).

² René Descartes, "Lettre à Mersenne", *Œuvres et Lettres*, s. 915.

Descartes'in ektiği bu fikrî tohumu dikkate değer bulan birçok Yeniçağ filozofu arasında, Port-Royal Ekolü mensupları ve Leibniz önde gelir. Leibniz'in gençlik döneminde, dil ve mantık alanındaki görüşlerinden etkilendiği bilinen Port-Royal Ekolü, ideaların işaretleri olarak kelimelerin anlamlarındaki bulanıklığın, muhakemelerimizde hata rizikosunu artırdığını tespit etmişti³. Arnauld ve Nicole'un gündelik dildeki kelimelerin arz ettiği bu rizikoya karşı alınacak önlemleri sıralarken teklif ettiği en radikal çare, "sadece temsil etmek istediğimiz idealara bağlı olacak yeni kelimeler ve yeni bir dil oluşturmaktır"⁴.

Leibniz, Ekol'ün tabî dillerde yürütülen muhakemelerde hata ihtimalinin yüksek olduğu tespitine katılarak, bu engeli aşacak bir ideal dil geliştirme imkânına ilişkin düşüncesini bir adım ileriye taşır. Şöyle ki, evrensel dil, tabî dillerdeki artiküle ses bileşimleri olan kelimeler yerine matematiksel sembolizasyonu model alarak kurulmalıdır. Leibniz'in bu düşüncesi, *Dissertatio de Arte combinatoria*'da belirttiği gibi⁵, düşünmeyi bir hesaplama olarak [*cogitatio sive calculationis*] değerlendirmiş olan Hobbes'tan mülhemdir⁶. Leibniz'in "düşünce aritmetiği" işlevine sahip olacak bir dil icat etme yönünde hayatı boyunca sürdüreceği sebatkâr çalışmalarının başlangıcı, kombinatuvar sanatı üzerine -henüz yirmi yaşındayken- savunduğu teziyle⁷ tarihlendirilebilir. Leibniz'in ideal dil projesi, felsefî açıdan tutarlılığını koruyan bir zemine dayanmakla birlikte, filozofun çalışmalarının doğrusal bir seyir izlemekten uzak olması itibarıyla, sistematik bütünlükten yoksundur. Çalışmalarının sergilediği "dağınıklık" içinde Leibniz'in ideal bir dil geliştirmeye atfettiği önemin kökleri, böylesi bir dilin beşeriyetin sahip olduğu bilgilerin artışı yönünde sağlayacağı umduğu kolaylıklar yanında, "ahenk" fikrine bağlı "teolojik-politik" emellerine⁸ uzanır. Bu noktada Apel'in bir tespitini nakletmekte fayda vardır: Apel,

³ Antoine Arnauld, Pierre Nicole, *la Logique ou l'Art de Penser*, s. 78.

⁴ a.g.e.

⁵ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Die Philosophischen Schriften*, IV. cilt, s. 64.

⁶ Hobbes muhakeme etmenin, hesap yapmakla aynı şey olduğunu savunur: "Biris muhakeme ettiğinde bütün yaptığı, parçaların toplanmasından veya bir toplamın başka bir toplandan çıkarılmasından oluşan bir bakiye düşünmektir." *Leviathan*, bölüm: IV

⁷ *Dissertatio de Arte combinatoria* (1666)

⁸ Leibniz Hıristiyan kiliselerinin birliğini tesis etme ve Hıristiyanlığı dünyaya yaymada, bir evrensel dili son derece işlevsel bulur. Zaten ona göre böylesi bir dil her şeyden evvel farklı yerel dilleri konuşan milletlerin birbiriyle kolayca iletişim kurmasını sağlayacaktır. Leibniz bu konuda şunları söyler: "Bu yazı ya da dil [...] pek yakında dünyada kabul edilmiş olacaktır, çünkü birkaç haftada öğrenilmeye ve her yerde iletişim kurmaya imkân verecektir. Bu, imanın yayılması

Yeniçağ filozoflarının yapay diller icat etme tutkusunu “teknik-bilimsel” dil anlayışı olarak nitelendirir; Rönesans çağındaki hümanist ve mistik düşünürlerin dil anlayışı ile bu “teknik-bilimsel” anlayışı, iki muhalif gelenek olarak değerlendirir. Apel’e göre Leibniz’in dil felsefesi işte bu iki geleneğin bir füzyonu olarak tezahür eder⁹.

Leibniz’in ideal dil projesinin, aslında daha kapsamlı bir hedefinin sadece bir parçası olduğu görülmektedir. Leibniz’in söz konusu hedefi, bir “genel bilim” inşa etmektir:

“Genel bilim, [...] düşünülebilir olanın bilimi dışında bir şey değildir. Bu bilim, şimdiye kadar kabul edilmiş haliyle yalnızca mantığı değil, ama aynı zamanda şunları da ihtiva eder: icat sanatı, metot, yani hakikatleri ortaya koyma tarzı; sentez ve analiz; didaktik, yani öğretim bilimi; gnostoloji, nooloji, hafıza sanatı olarak adlandırılan şey, yani mnemonik; karakteristik sanatı, yani semboller sanatı, kombinatuvar sanatı, zekâ oyunları [*arguties*] sanatı, felsefî gramer; Lulle’cü sanat, bilgelerin kabalası ve tabii büyü; belki de ontoloji, yani herhangi bir şeyi ve hiçi, varlık ve varlık-olmayanı, şeyi ve şeyin hâlini, cevher ve ârazı konu alan bilim ...”¹⁰

Leibniz’in genel bilim kavrayışının bir parçası olan ideal ve beynelmîl bir dil icat etme projesi gerçekte, irili ufaklı birçok alt-projenin bir arada tamamlanmasını şart koşar. Leibniz ideal dil projesiyle, bir yandan tabii dillerdeki kelimelerin anlam belirsizliklerinin sebep olduğu iletişim kusurlarından arındırılmış bir “evrensel karakteristik”i, diğer yandan da muhakemeleri hatasız ve hızlı gerçekleştirmeye imkân verecek bir “icat sanatı”nı beşerî müdrikenin istifadesine sunacağını umut eder. Muhakemelerimizi ancak işaretler aracılığıyla gerçekleştirebildiğimiz hususu, Leibniz’in yaklaşımındaki temel bir veridir. Leibniz’in tüm muhakemelerin daima işaretlere tâbi olduğu tespiti, onun “izden yoksun bir hafıza” olamayacağı düşüncesinin bir tazammunu/içerimidir:

“Şayet izden yoksun hiçbir hafıza mevcut değilse ve şayet bende gay-

ve uzak halkların yetiştirilmesi için büyük bir önem arz eder.” (Leibniz’dan nakleden: P. Rossi, *Clavis Universalis: Arts de la Mémoire, Logique Combinatoire et Langue Universelle de Lulle à Leibniz*, s. 206)

⁹ Otto Apel’den, Marcelo Dascal tarafından nakledilmiştir: *la Sémiologie de Leibniz*, s. 142.

¹⁰ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Recherches Générales sur l’Analyse des Notions et des Vérités*, s. 130-131.

ri-cismanî şeylere bağlı düşüncelerin izleri tabii değil ama itibarî ise (zira, gayri-cismanî olan ile cismanî olan arasında hiçbir mecburî temsil bağıntısı yoktur) yani bunlar karakterler ise, bundan, karakterden yoksun bilim veya muhakemenin olmadığı sonucu çıkar; çünkü her muhakeme ya da ispatlama, öncüllerinin anımsanmasıyla yapılır. Bizim zannettiğimiz gibi, karakterden veya tahayyülden yoksun hafıza olmaz.”¹¹

Diğer yandan Leibniz işaretlerin sağladığı bir kolaylığa dikkat çeker: “İnsanın her muhakemesi, birtakım işaretler ya da karakterler aracılığıyla icra edilir. Zira, yalnızca şeyler değil, şeylere dair idealar da her zaman seçik olarak müşahede edilemez ve edilmeleri de gerekmez; bu nedenledir ki onların yerine kısaltmak için işaretler konur. Sahiden de, şayet bir geometrici ispatlamaları esnasında bir hiperbolü, bir spirali ya da bir kuvadratik her adlandırdığında, onların tanımlarını veya türetilme yollarını öncelikle kati olarak zihninde canlandırmaya, sırası gelince de bu tanımların içinde yer alan terimlerin tanımlarını aklına getirmeye zorlansa, yeni fikirler ortaya koyması çok zaman alırdı.”¹²

Leibniz’in evrensel karakteristik projesi temelde, “kör düşünce” [Lat. *cogitatio caeca*, Fr. *pensées aveugles*] kavrayışına bağlıdır. Leibniz “kör” ya da “sembolik” düşünce ile, sembollerin temsil ettiği mefhumların veya kavramların tanımlarını açık açık aklımıza getirmeden gerçekleştirdiğimiz muhakemelerimizi kasteder:

“Düşüncelerimizin çoğu, deyim yerindeyse k ö r dür, yani algıdan ve duygudan bağımsızdır ve karakterlerin çırılçıplak kullanılmasından ibarettir. Hemen hemen, müdrikemiz sıklıkla objenin kendisine malik olmadan, sözler ile muhakeme ederiz. Bu bilgi duygu uyandırmaz, heyecanlanmak için canlı, parlak bir şey gerekir. Bununla birlikte, insanlar en sık biçimde Tanrı’yı, erdemi, mutluluğu böyle düşünür; açık açık [*expresses*] ideaları olmadan konuşur ve muhakeme eder.”¹³

Leibniz’in “kör düşünce” kavrayışı, bilgilerimizin açıklık ve seçiklik düzey-

¹¹ a.g.e., s. 25.

¹² a.g.e., s. 166.

¹³ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Nouveaux Essais sur l'Entendement Humain* (II, XXI, §34)

lerine ilişkin tasnifi içinde değerlendirildiğinde daha iyi anlaşılabilir. Söz konusu tasnifi, *Discours de Métaphysique*'te¹⁴ buluyoruz: Leibniz'e göre temsil ettiği şeyi tanımaya imkân vermek bakımından yeterli olmayan bilgiler karanlıktır [*obscur*]. Leibniz karanlık olmayan bilgilerimizi kesinlik dereceleri bakımından şöyle sınıflandırır: "Açık" [*claire*]: Temsil ettiği şeyi tanımaya imkân vermek bakımından yeterli kavramlar veya bilgiler Leibniz'e göre açıktır. Açık bilgiler ya bulanık ya da seçiktir: "Bulanık" [*confuse*]: Bir şeyi diğerleri arasında, onlardan farklılığının ne olduğunu bilmeksizin tanıdığımız mefhumlar veya bilgiler bulanıktır. "Seçik" [*distincte*]: Bir şeyi benzerlerinden ayırt etmeye imkân veren müşirleri [*notae*] açıklamak bakımından yeterli bilgiler ya da kavramlardır. Leibniz seçik bilgilerin şu iki düzeyini birbirinden ayırır: "Gayri-müsavî" [*inadéquate*]: bir kavramın tanımında kullandığımız başka kavramları bulanık biçimde bildiğimiz sıradaki bilgiler gayri-müsavîdir. Farazî [*suppositive*] türde bilgiler gayri-müsavî ya da müsavî olabilir. "Müsavî" [*adéquate*]: bir kavramın tanımında kullandığımız bütün kavramları en iptidaî olanlarına kadar seçik olarak bildiğimiz sıradaki bilgiler müsavîdir. Aynı anda hem görüsel [*intuitive*] hem de müsavî bilgileri Leibniz "tam/mükemmel" [*parfaîte*] olarak nitelendirir. Farazî bilgiler de müsavî olabilir.

Leibniz "farazî bilgi" ile kastettiği şeyi, "Meditationes de cognitione, veritate et ideis" başlıklı metninde, "görüsel bilgi" ile karşılaştırarak açıklar. Leibniz bir mefhumun ihtiva ettiği tüm iptidaî öğeleri aynı anda kavrayan "görüsel bilgi"nin¹⁵ insana nadiren nasip olduğunu, birtakım bilgilerimizin ancak "farazî bilgi" seviyesine kadar çıktığını savunur. Hele hele "*sadece görüsel bilgilere sahip olma avantajı, yalnız Tanrı'da vardır*"¹⁶. Leibniz'de, idealarn vasıtasız ve doğrudan teması olan görüsel bilgiden farklı olarak farazî bilgi, bir kavramın tüm iptidaî öğelerini aynı anda kavramak yerine, onları sembollerle ikame ederek muhakemelerimizi yürüttüğümüz bir bilgi türüdür. Bu sırada, sembollerle temsil edilen iptidaî öğelerin hepsinin tanımlarını bildiğimizi "farz ederiz".

Leibniz sıradan beşerî müdrikenin idealarn görüsel bilgisine erişememesinin,

¹⁴ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Discours de Métaphysique*, § XXIV

¹⁵ Leibniz'e göre, ilk hakikatler de "görü"yle bilinir [*les vérités primitives qu'on sait par intuition*] *Nouveaux Essais* (IV, II, §1). Böylece "A, A'dır" gibi ilk akıl hakikatleri ve "düşünüyorum", "varım" gibi ilk olgu hakikatleri görüyle bilinir. Bu surette Leibniz'e göre tüm müsavî tanımlar -örneğin "üç, bir ile ikinin toplamıdır"- zorunlu akıl hakikatlerini, dolayısıyla görüsel bilgileri içerir. Böylece Leibniz tüm ilk akıl hakikatlerini, idealarn bir dolaysızlığı olarak değerlendirir *Nouveaux Essais* (IV, II, §1).

¹⁶ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Nouveaux Essais sur l'Entendement Humain* (IV, XVII, §16)

bilgilerimizin artmasının önünde engel teşkil etmediğini düşünür. Görüşüz ve işaretlerle yapılan muhakemelerle de hakikate yaklaşmak mümkündür. Leibniz'in felsefi sistemi göz önünde bulundurulduğunda, önceden tesis edilmiş ahenk, sembollerin düzeni ile, onların temsil ettiği ideaların kendi aralarındaki bağıntılar arasındaki analoginin âdeta garantörüdür. Leibniz'in, muhakemenin işaretlerle yürütüldüğü değerlendirmesinden hareketle, Port-Royal'ın kelimelerin anlam belirsizliklerinin neden olduğu hatalara ve hantallığa ilişkin tespitine katılmakla kalmayıp aynı zamanda bu kusurları giderecek bir çözüm üretmeye çalıştığını görüyoruz. Leibniz'in nezdinde yapılması gereken şey, muhakemelerimizde hataya düşme olasılığını en aza indirecek bir düşünceler kalkülü icat etmektir. Bu kalkül sayesinde, muhakeme artık cebirsel bir hesaptan, hata ise bir işlem yanlışından ibaret olacaktır.

Leibniz ideal dil projesine *Nouveaux Essais*'de (III, IX, §5) de değinir ve Locke'un kelimelerin müphemliğinin nedenleri ve buna karşı alınacak önlemler konusundaki tahlilleri karşısında, bir "ilim dili" [*langue savante*] icat etmeyi daha radikal bir çare olarak gördüğünü beyan eder. Leibniz bu bilim dili ve "evrensel karakteristik" sayesinde, tabii dillerdeki kelimelerin anlamlarındaki müphemlikten kaynaklanan kusurların uzağında, doğru ve hızlı bir biçimde muhakeme etmenin mümkün olacağına inanır. Leibniz böylece, bilgilerin çoğalmasında insan müdrakesine kolaylık sağlayacak bir *organon* icat edileceğini umar: "...zihnindeki ideayı kavrayacağım bir karakteristik sanatı, beşerî muhakemenin altına düşen her şeyin genel bilimi olacak hakikî bir organon ihtiva eder"¹⁷. Leibniz bu sanatın yeni hakikatlerin keşfedilmesi kolaylaştıracağını düşünür: "Bu yolla yalnızca birçok önemli hakikatin sağlam bir bilgisine erişmekle kalmayacak, ama aynı zamanda hayranlık uyandırıcı bir icat sanatına da kavuşacağız"¹⁸. Leibniz

Leibniz karakteristiği şöyle tanımlar: "Karakteristik, karakterleri düşüncelere referans yapacak şekilde, yani düşünceler arasında bulunan bağıntılara, karakterlerin kendi aralarında da sahip olacağı şekilde biçimlendirme ve düzenleme sanatıdır"¹⁹. Leibniz'in bir "düşünceler alfabesi"²⁰ olarak gördüğü bir evrensel

¹⁷ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Recherches Générales sur l'Analyse des Notions et des Vérités*, s. 168.

¹⁸ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Opuscules et Fragments Inédits*, s. 175.

¹⁹ Leibniz'den (*Sämtliche Schriften und Briefe*'ten). nakil ve tercüme eden: J.-B. Rauzy, *la Doctrine Leibnizienne de la Vérité*, s. 67-68 .

karakteristik, ideal dil projesinin kapsamında yer alan bir sembolizasyon çalışmasıdır. Leibniz evrensel karakteristiği matematiksel sembolizasyon modeline göre tasarlar: “Şurası açıktır ki aritmetiğin sayıları ya da analitik geometrinin çizgileri ifade ettiği kadar net ve kesin bir şekilde bütün düşüncelerimizi açıklamaya tahsis edilecek karakterler bulunacak olursa, aritmetikte ve geometride yapılanların hepsi, muhakemeye tâbi olan tüm diğer alanlarda da yapılabilecektir”²¹. Çünkü “gündelik diller her ne kadar muhakemeye hizmet etseler bile, yine de sayısız müphemlikle-re yol açar ve hesaplama [calcul] için kullanılamaz [...]”²². Leibniz’e göre, anlamları çoğunlukla müphem ve kat’ilikten yoksun olan kelimelerin yerine belirlenmiş/sınırlanmış [déterminés] terimlerin konması, karakteristiği işlevsel kılar²³. Leibniz karakteristiğin notasyonunda, hafızada tutulması kolay olan türden itibarî semboller kullanmanın makul olacağını kaydeder²⁴.

Leibniz açısından, kavramların itibarî sembollerle temsil edildiği sistemlerde doğru muhakemeler yapmamızın önünde herhangi bir engel yoktur. Kavramlara tahsis edeceğimiz işaretlerin yapay ve itibarî olması, kavramlar arasındaki bağıntılar itibarî olmadığından dolayı, hükmün itibarîliği sonucunu hiçbir zaman doğurmamaktadır:

“...karakterler itibarî olsa bile onların kullanılması ve aralarındaki bağıntılar itibarî olmayan bir şeydir; yani karakterler ve şeylerle, aynı şeyi açıklayan farklı karakterlerin aralarındaki ilişkiler belirli bir analogiye sahiptir. Bu analogi hakikatin temelidir. Zira ister şu ister bu karakter kümesini tatbik edelim, sonuçta onlarla üretilen şeyler, ya aynı

²⁰ “(Kimilerinin “Âdemi” olarak adlandırdığı) kesin bir dil ya da en azından, mefhumların bir beşerî düşünceler alfabesine götürüleceği sahidene felsefi bir yazı çeşidi...” Leibniz, *Recherches Générales sur l’Analyse des Notions et des Vérités*, s. 160.

²¹ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Opuscules et Fragments Inédits*, s. 155.

²² Gottfried Wilhelm Leibniz, *Recherches Générales sur l’Analyse des Notions et des Vérités*, s. 167.

²³ a.g.e., s. 162.

²⁴ Dascal *la Sémiologie de Leibniz* başlıklı eserinde (s. 148), Leibniz’in evrensel karakteristik projesinde metaforik bağlantılara dayanan “saikli işaretler” [*signes motivés*] kullanmayı lüzumlu görmesinin nedenini, “itibarîliği azaltma” ilkesine bağlar. Vakti Leibniz *Dissertatio de Arte combinatoria*’da Becher’in ve Kircher’in poligrafilerini, saikli-olmayan [*immotivé*] işaretlerden müteşekkil olduğundan dolayı eleştirir. Leibniz’e göre, ikonik olmayan işaretlerin hafızada tutulmaları güç olduğundan, işaret edilen şeyin mizacını yansıtan işaretlerin kullanılması hafıza sanatının [*mnémonique*] bir icabıdır.

ya eşdeğer ya da benzer olacaktır.”²⁵

Leibniz beşerî düşüncelerin alfabeti olarak nitelendirdiği evrensel karakteristik sayesinde, iptidaî terimlerin²⁶ her birine bir karakter tahsis etmek suretiyle onların sabitlenebileceğini ve sembollerle ifade edilebileceğini savunur:

“Her terime, [halihazırda] muhakemede terimleri kullanageldiğimiz gibi, hesap yapmak için kullanılacak “karakteristik sayısı” tahsis edilecektir. [...] Sayılar, mevcut haliyle, kesinlikleri ve onları ele alma kolaylığı nedeniyle son derece kullanışlıdır ve mefhumlarla ilintili olan her şeyin, sayılarda olduğu gibi, kesin ve belirlenmiş olduğunu gösterirler. [...] temellük edilmiş [*appropriés*] karakteristik sayıları keşfetmek için, tek bir kurala riayet etmek kâfidir: verili terimin kavramı, başka iki veya daha fazla kavramın bileşimi olduğu zaman, verili terimin karakteristik sayısı, verili terimin kavramını bir arada oluşturan terimlerin karakteristik sayılarının ürünüdür.”²⁷

Çalışmalarının yayıldığı uzun yıllar içinde geçirdiği dönüşümlerin sonucunda, Leibniz’in evrensel karakteristiği cebirsel sembolizasyon modeline göre tasarlanır. Leibniz iptidaî kavramların temsilinde asal sayıları kullanır; iptidaî kavramların kombine edilmesi (ya da sentezi), o kombinasyondaki kavramları temsil eden asal sayıların “çarpımı”, bileşik kavramların analizi ise “asal çarpanlarına ayrılması” işleminden ibarettir. Leibniz’in örnek uygulamalarından birisi şudur: “insan akıllı hayvandır” tanımını, “akıllı” kavramı için 3 sayısı ve “hayvan” kavramı yerine 2 sayısını koyarak, $3 \times 2 = 6$ biçiminde sembolleştirir²⁸. Tersinden gidildiğinde, “insan” kavramının karakteristik sayısı olan 6’yı asal çarpanlarına ayıran kimse, onun bileşimine katılan iptidaî kavramların karakteristik sayılarını elde edecektir.

Böylece Leibniz sembolik düşüncenin tıpkı bir cebir hesabı yaptığımız sıradaki gibi, kelimelerin müphemliğinden sıyrılmış bir açıklık durumu içinde ve kelimelerin bizde uyandırdığı duyguların uzağında objektif bir şekilde muhakeme et-

²⁵ Leibniz’den nakil ve tercüme eden: F. Nef, *Leibniz et le Langage*, s. 106.

²⁶ Leibniz “iptidaî terim” ile kastettiği şeyi şöyle tanımlar: “Bir kavram, başka kavramlara analiz edilemediğinde, yani şey, hiçbir müşir [*marque*] kabul etmediğinde ve bilâkis kendi işaretini kendinde taşıdığı anda iptidaîdir.” *Recherches Générales sur l’Analyse des Notions et des Vérités*, s. 137.

²⁷ a.g.e., s. 45.

²⁸ a.g.e.

memize imkân vereceğini düşünür. Gündelik dilde kullandığımız kelimelerin temsil ettiği bulanık mefhumlarımızı seçik şeyler gibi kabul ederek²⁹ düşünmeye nazaran, kelimelerin yerine duygusal açıdan nötr ve her birine sadece bir tek terimin tekabül edeceği sayılar kullanarak muhakeme etmek, Leibniz'e göre daha avantajlıdır. Böylece Leibniz'in ideal dil projesi, tüm iptidaî kavramların standart tanımlarını yapmak gibi devasa bir işin tamamlanmış olması koşuluyla gerçekleştirilecek bir projedir. Leibniz öncelikle iptidaî kavramların bir katalogunun tanzim edilmesi gerektiğini görmüştür; böyle bir katalog sağlayacak bir "ansiklopedi" hazırlamak maksadıyla hayatının farklı dönemlerinde tuttuğu notlar arasında en kapsamlı elyazması, Couturat'ın editörlüğünde 1903 yılında yayımlanmış bir derlemede yer almaktadır³⁰. Onun ideal dil projesinin bir ütopya olarak kalmaya mahkûm olmasının, tastamam bir yalın kavramlar ansiklopedisi hazırlamanın imkânsızlığına bağlı olduğu görülür. İptidaî veya yalın kavramların kararlaştırılmasında evrensel bir ittifak sağlamak ne kadar mümkündür? Üstelik -Locke'un idealar analizinin çok açık bir şekilde ortaya koyduğu gibi- Leibniz'in "yalın" olduğunu farz ettiği "varlık", "cevher", "âraz", vb. kavramların standart tanımlarını yapmak, onlardan anlaşılabilir şeylerin hem düşünürden düşünürde hem de çağdan çağa farklılaşması nedeniyle, mümkün görünmemektedir.

Couturat da, *Histoire de la Langue Universelle* başlıklı incelemesinde, Leibniz'in ideal dil projesinde gözden kaçırdığı bir hususu eleştirmektedir: Couturat'ya göre, idealar kendi aralarında, aritmetik çarpımlardaki gibi simetrik ve tek-biçimli bileşimler halinde kombine olmaz; idealar aralarında heterojen ve çok çeşitli bağıntılara girer³¹. Diğer yandan ise, yalın ideaların adedinin Leibniz'in sandığının aksine yüzlerle veya binlerle ifade edilemeyecek kadar çok olduğu, bundan dolayı da insan müdrikesine kullanışlı ve hızlı bir muhakeme âleti sunmak bir yana, hafızaya aşırı yük getireceği tespitinde bulunur³². Couturat bu itibarla Leibniz'in evrensel karakteristik tasavvurunun, nihayete ermeyen "teorik" bir proje olarak

²⁹ "Bulanık düşünceler kendilerini çoğunlukla açık gibi hissettirir, lâkin gündelik tecrübemizde seçik düşüncelerimiz ancak canlı olduklarında açıktır: kelimelerin ya da karakterlerin anlamlarına nüfuz etme uygulamasını yapsak, seçik olabilirler, ama bunu ihmâl ederek ya da zaman darlığı yüzünden, canlı duyguların yerine çıplak sözler veya çok zayıf hayâller konur." *Nouveaux Essais* (II, XXI, §34)

³⁰ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Opuscules et Fragments Inédits*, ss. 437-510.

³¹ Louis Couturat, *Histoire de la langue universelle*, s. 27.

³² a.g.e.

kaldığını ifade eder³³.

Leibniz'in ideal dil projesi üzerine Schleiermacher'ın refleksiyonlarını anlamak da yerinde olur. Schleiermacher münhasıran Leibniz'in söz konusu projesine ayrılmış kısa metninde³⁴, onun projesinin "evrensellik" hedefini takdir ederken bu hedefin "yapay" bir dille gerçekleştirilemeyeceğine dikkat çeker. Schleiermacher'a göre, gerçekte hiçbir zaman tam anlamıyla erişilemeyecek olsa da, insanlığın asla sapmaması gereken evrensellik hedefi, tabii dillerin içinden yapılacak çalışmaları şart koşar. Schleiermacher bu çalışmalar arasında diller arası "tercüme" faaliyetine büyük bir önem atfeder. Christian Berner'm da belirttiği gibi, Schleiermacher'ın Leibniz'in evrensel karakteristik tasavvuruna karşı çıkmasının temel sebebi, dili yalnızca "formel" veçhesine indirilmesi ve her dilin aslı unsuru olan "görü"yü [intuition] ihmal etmesidir. Berner, Kant'çı terimlerle konuşulduğunda, böylesi bir dilin Schleiermacher'ın nezdinde "boş" olacağını vurgular³⁵.

Ülkemizin mümtaz felsefe profesörlerinden merhum Nusret Hızır da, "Yeni mantığın öncüsü Leibniz" başlıklı bir tebliğinde, Leibniz'in evrensel karakteristik teşebbüsünü mantık tarihi açısından ele alarak şu değerlendirmede bulunmuştur: "[Leibniz] yüklem mantığı gibi dar bir alandan fonksiyon mantığına geçmek için atılması gereken adımı atamamıştır [...] Önce genel mantığı kurup matematiği sistemin içine yerleştireceği yerde, aritmetiğe uyan bir mantık kurmakla uğraşmış, bunda da muvaffak olamamıştır"³⁶. Hızır'ın belirttiği gibi Leibniz'in fonksiyonlar mantığının eşliğinden dönerek atmadığı adımı, felsefe ve mantık alanındaki ilhamını büyük oranda ondan alan Frege atacaktır.

Yukarıda naklettiğimiz eleştiriye açık tarafları dışında, Leibniz'in evrensel karakteristik tasavvurunun çağımızda haklı çıkmış ve uygulamaya geçirilmiş tarafları olduğu muhakkaktır. Şöyle ki, evrensel karakteristik tasavvuru, müellifinden asırlar sonra başta Frege ve Russell olmak üzere Leibniz'den ilham almış filozofların çalışmalarıyla güçlü bir disiplin haline gelmiştir: sembolik mantık. Evrensel karakteristik tasavvuruyla umduğu ve vaat ettiği her şey uygulamaya geçirilebilir olmamakla birlikte, Nusret Hızır'ın da belirttiği³⁷ gibi, sembolik mantığın öncüsü olma payesi Leibniz'e aittir.

³³ a.g.e., s. 25.

³⁴ Friedrich Schleiermacher, "Sur l'idée leibnizienne, encore inaccomplie, d'une langue philosophique universelle", *Des Différentes Méthodes du Traduire*, ss. 95-113.

³⁵ Christian Berner, "Langue universelle", *Des Différentes Méthodes du Traduire*, s. 125.

³⁶ Nusret Hızır, "Yeni mantığın öncüsü Leibniz", A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, cilt: III, sayı: 4, s. 440.

³⁷ Nusret Hızır, a.g.e.

RÉSUMÉ

CHARACTERISTICA UNIVERSALIS EN TANT QUE PROJET D'UNE LANGUE IDEALE

La conception leibnizienne de "la caractéristique universelle", qui est un des projets d'établir une langue idéale, dans l'histoire de la philosophie, constitue le sujet de cet article. Dans ce cadre, premièrement, nous avons tenté d'expliquer le contexte historique du projet leibnizien d'une langue idéale. Ensuite, nous avons essayé de préciser l'axe de ses travaux orientés à cette visée. Finalement, nous avons cherché à évaluer son projet en question sous le rapport de ses concepts "la connaissance symbolique" et "la pensée aveugle" [*cogitatio caeca*].

Mots clés: philosophie du langage, histoire de la logique, langue idéale, caractéristique universelle, Leibniz.

KAYNAKÇA:

ARNAULD Antoine, NICOLE Pierre, *la Logique ou l'Art de Penser*, Paris, Gallimard, 1992.

COUTURAT Louis, *la Logique de Leibniz*, Paris, F.Alcan, 1901.

_____, *l'Histoire de la langue universelle*, Paris, Hachette, 1903.

DASCAL Marcelo, *la Sémiologie de Leibniz*, Paris, Aubier-Montaigne, 1978.

DESCARTES René, *Œuvres et Lettres*, Paris, Gallimard, 1952.

ECO Umberto, *la Recherche de la Langue Parfaite dans la Culture Européenne*, traduit en français par J.-P.Manganaro, Paris, Seuil, 1994.

HIZIR Nusret, "Yeni mantığın öncüsü Leibniz", A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, cilt: III, sayı: 4, s. 433-440, Ankara, 1945.

HOBBS Thomas, *Léviathan*, traduction française par François Tricaud, Editions de Sirey, Paris, 1996.

LEIBNIZ Gottfried Wilhelm, *Opuscules et Fragments Inédits*, édités par Louis Couturat, Zürich, George Olms, 1903.

_____, *Nouveaux Essais sur l'Entendement Humain*, Paris, E. Flammarion, 1935.

_____, *Discours de Métaphysique suivi de Monadologie*, préface, présentation et notes de Laurence Bouquiaux, Paris, Gallimard, 1995.

_____, *Die Philosophischen Schriften*, IV. cilt, éd. par C. I.

Gerhardt, George Olms Verlag, 1996.

_____, *Recherches Générales sur l'Analyse des Notions et des Vérités*, introduction et notes par Jean-Baptiste Rauzy; textes traduits du latin par Emmanuel Cattin et les autres, Paris, Presses Universitaires de France, 1998.

NEF Frédéric, *Leibniz et le Langage*, Paris, Presses Universitaires de France, 2000.

ROBINET André, *le Langage à l'Age Classique*, Paris, Klincksieck, 1978.

ROSSI Paolo, *Clavis Universalis, Arts de la Mémoire, Logique Combinatoire et Langue Universelle de Lulle à Leibniz*, traduit en français par Patrick Vighetti, Grenoble, J. Millon, 1993.

RAUZY Johann-Bernhardt, *la Doctrine Leibnizienne de la Vérité*, Paris, Vrin, 200.

SCHLEIERMACHER Friedrich, "Sur l'idée leibnizienne, encore inaccomplie, d'une langue philosophique universelle", *Des Différentes Méthodes du Traduire*, traduction française par A.Berman et C.Berner, Paris, Seuil, 1999.